

Bibliography:

1. Ali ibn Ja'far ibn Ali al-Sa'di. The Precious Pearl of the Poets of the Island. Beirut, Lebanon. 1995 – in English
(in Arabic 1995 – علي بن جعفر بن علي السعدي، الدرّة الخطيرة في شعراء الجزيرة، دار (الغرب الاسلامي، بيروت)
2. Yâqût al-Hamawî. Dictionary of Countries. Beirut, Lebanon. 1977 – in English
(in Arabic –1977، ياقوت الحموي الرومي، معجم البلدان، دار صادر، بيروت،
3. Ibn Khallikān. Deaths of Eminent Men and History of the Sons of the Epoch. Beirut, Lebanon. 1972 – in English
(in Arabic –1972، ابن خلكان، وفيات أعيان وانباء ابناء الزمان، بيروت، دار صادر،
4. Jamāl al-Dīn Abū al-Ḥasan 'Alī ibn Yūsuf ibn Ibrāhīm ibn 'Abd al-Wahid al-Shaybānī. Alert The Narrators To The Attention Of The Grammarians. Cairo. 1986 – in English
(in Arabic –1986، علي بن يوسف بن إبراهيم الشيباني القفطي، أبو الحسن، جمال الدين، إنباه (الرواة على أنباه النحاة، دار الفكر العربي، القاهرة،

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-522-1-66>

ФОНЕТИЧНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПЕРЕКЛАДНОМУ ЛАТИНСЬКО-СЛОВ'ЯНСЬКОМУ СЛОВНИКУ XVIII СТ.

Дем'янюк М. П.

кандидат філологічних наук,

науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики

Інститут української мови Національної академії наук України

м. Київ, Україна

У XVIII ст. фонетична система української мови була повністю сформована. Вона зберегла риси попередніх періодів своєї історії, у ній закріплювалися нові зміни, що відбувалися в звуковій системі. Фонетичні риси в пам'ятках цього періоду відображають перехідний етап у розвитку української мови. Багато рис, характерних для сучасної української мови, вже були присутні, але деякі староукраїнські риси ще збереглися або перебували в процесі змін.

Як відомо, однією з диференційних ознак української мови є живинання *i* на місці праслов'янського **ě*, що традиційно позначався буквою *ѣ* [5, с. 246]. У словнику спостерігається послідовна вимова літери *ѣ* як *i*. напр.: *край рѣки* (1123), *лѣсны(й)* (84), *рѣдина* (1403), *рѣзець* (1201),

свѣтъ (1166), *стрѣлы* (1191). Про артикуляцію **Ѣ** як **і** свідчить і той факт, що нерідко в словах іншомовного походження на місці **і** автор використовує букву **Ѣ**, напр.: *папѣровый* (883), *салѣтра* (797), *снѣцерь* (974). Варто відзначити, що у переважній більшості українських говорів уже протягом XVII – XVIII ст. на місці колишнього **Ѣ** в усіх позиціях виступає **і** [6, 104]. Іноді І.Максимович на місці давнього ненаголошеного **Ѣ** вживає літеру **е**, напр.: *белило* (76), *ведерце* (1201). Це – північно-українська особливість (пор. ще: *вбѣжджаю* (183) та *вбежджаю* (186)). Як зазначає Ю.Шевельов, такі різні написання характерні для пам'яток, створених на Поліссі. Зумовлена ця особливість „впливом північних діалектів, з-поміж яких основна маса мала звук **е** на місці **ѣ** в ненаголошених складах” [7, с. 548].

Специфічною фонетичною рисою східнослов'янських мов, яка відрізняє їх від південнослов'янських і західнослов'янських, є повноголосся. У пам'ятці фіксуємо велику кількість повноголосних форм, які переважно виступають поряд з неповноголосними, напр.: *ка(р)пѣ*, *коропѣ* (279), *мла(т)ба*, *моло(т)ба* (512), *платно* (206), *полотно* (206), *прахѣ*, *порохѣ* (146), та багато ін.

Яскравою особливістю української мови є зближення вимови ненаголошеного **у** з **о** внаслідок посилення його лабіалізації. Це зближення характерне для значної частини південно-західних та південно-східних діалектів. “Лексикон латинсько-слов'янський” відбиває це діалектне явище декількома прикладами, напр.: *избоваю* (407), *клубучокѣ* (269), *конвуюю* (1094), *кузубѣ* (1420) тощо.

Особливою рисою української мови є злиття голосних **и** та **ы**, у результаті чого утворився проміжний звук – передньо-середній український **и**. У “Лексиконі” І.Максимовича дуже поширене поплутання в написанні літер **ы** та **и**, оскільки позначувані ними звуки в живій мові не розрізнялися. Такі позиції і слова спостерігаємо навіть в одній словниковій статті, напр.: *бикѣ*(126), *витисѣ*(78), *вжыгаю*, *возжыгаю*, *зажыгаю*(12), *выно* (598), *двыжимѣ* (42), *корито* (83), *натыраю*, *копышу* (598), *рыза* (214), *рысуя* (674), та ін.

У “Лексиконі латинсько-слов'янському” І.Максимовича засвідчено небагато випадків зближення ненаголошених звуків **е** та **и**, напр.: *истенною кластися* (256), *унивѣщанная* (816) та деякі ін. Звук **и** відповідно до сучасного нормативного **е** трапляється в словнику в окремих іншомовних запозиченнях, напр.: *биритѣ* (945), *карита* (120), *аптика* (80). Однак відзначимо, що лексема *карета* прийшла в українську мову з польського діалектного *karuta*, запозиченого з італійської мови. Тому, можливо, що тут словник І.Максимовича відбиває засвоєння українською мовою діалектного вияву цієї лексеми [4, II, 391]. Грецизм *аптека*, запозичений з

латинської мови, з XVI ст. вживався в староукраїнській мові й у варіанті *антика* [4, I, 81].

У “Лексиконі” засвідчено як твердий, так і м’який приголосний **р**. Відомо, що в українській мові ця фонема, неоднакова в різних фонетичних умовах, зазнавала депалаталізації. У словнику маємо пом’якшення **р’** у кінцевій позиції слів, які належать до найдавнішого шару лексики, напр.: *дичерь* (412), *матерь* (583). Питомо українським словам таке написання є невластиве, напр.: *друкарь* (562), *чоботарь* (378). В абсолютному кінці слова сонорний **р** завжди твердий, напр.: *гончарь* (966), *кухарь* (253), *вслярь* (850), *писарь* (1162), *сухарь* (253) тощо. У пам’ятці засвідчено депалаталізований **р** у позиції перед **а** та **у**, напр.: *баграница* (221), *баграничникь* (227), *вечера* (200), *дъравый* (1342), *и(з)варую* (198), *свратко* (61), *кудравлю* (224), *вбварую* (184), *всмо(т)ру(ю)* (184). У сучасній українській мові **р** у такій позиції м’який (*звірятко*, *вечера*, *варю*). Разом з тим у “Лексиконі” І.Максимовича відбито і м’яку вимову **р**, що є характерним для частини південно-східних та південно-західних говорів, напр.: *багряный* (221), *борюся* (205), *вечеря* (199) тощо. Таку вимову нерідко фіксують і тексти XVIII ст. північноукраїнського походження [6, 111]. Нерозрізнення на письмі **р** та **р’**, започатковане в XI ст., тривало аж до XVIII ст., що було спричинено складною артикуляцією цього приголосного [7, с. 251, с. 254].

Для української мови характерна м’яка вимова **ц** у всіх позиціях, окрім випадків, коли після нього має бути голосний **е**, та в іншомовних запозиченнях. У “Лексиконі латинсько-слов’янському” засвідчено твердий **ц**, напр.: *коць* (196), *вгневища недугь* (376), *праца* (647) тощо. Пом’якшений варіант зафіксовано лише в слові *потилиця* (835). Закономірною є пом’якшена вимова цієї африкати перед голосним **і**, напр.: *цъгна* (872). Для основної маси говірок північного діалекту характерний твердий **ц** (*хлопец*, *серца*) [2, 201]. М’який **ц** характерний для південно-західних говорів [5, 315], а також для частини говірок сучасної Волині [1, II, карта № 98].

І.Максимович доволі часто вживає літеру **г**. Засвідчено чимало слів, де вона присутня, особливо в іншомовних запозиченнях, напр.: *атрестовы(й)* (849), *танки* (925), *тегаю* (497) але *гего(т)гусинный* (191), *гзыкь* (485), *гонтарь* (1154), *грата* (158), *трогулець* (797), *гроно* (1079), *грунтъ* (481), *губернаторь* (1048), *инститато(р)* (936). Сплутання літер **г** та **г** відбиває або процес фонетичного освоєння відповідних лексем, або вплив польської чи російської фонетики (*танки*, *трогаю* тощо).

Дослідження фонетичних особливостей пам’яток XVIII століття є важливим для розуміння історії української мови та процесів, що призвели до формування її сучасної звукової системи. Аналіз написання слів, використання певних літер та їхніх сполучень дозволяє лінгвістам реконструювати фонетичну систему того часу.

Література:

1. Атлас української мови : у 3-х т. Київ : Наук. думка, 1988. Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 248 с.
3. Вступ до порівняльного вивчення слов'янських мов. Київ : Наукова думка, 1966. 596 с.
4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. Київ : Наукова думка, 1982. 2003. Т. 1–4.
5. Історія української мови: Фонетика. Київ : Наукова думка, 1979. 368 с.
6. Передрієнко В.А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. Київ : Наукова думка, 1979. 144 с.
7. Шевельов Ю. В. Історична фонологія української мови. Харків : Акта, 2002. 1054 с.
8. Małimowicz J. Dictionarium latino-slavonum, 1718–1724. Лексикон латинсько-слов'янський, 1718– 724 / Фотопередрук О. Горбача. Рим, 1991. Ч. I.–II.